

ความหมายและแนวความคิดของภูมิทัศน์วัฒนธรรม

สรุปความโดย สุภาพนา บุญยประวิตร และ บัณฑิต ญาติมาก

1. ความหมายของภูมิทัศน์วัฒนธรรม

1.1 ความหมายแรกจากการศึกษาและรวบรวมของ หัทยา สิริพัฒนานกุล¹ จากกลุ่มวิชาการอนุรักษ์โบราณสถาน สำนักโบราณคดี กรมศิลปากรได้ รวบรวมความหมายของภูมิทัศน์วัฒนธรรมไว้ ดังนี้

ภูมิทัศน์วัฒนธรรม หรือ Cultural Landscape เป็นแนวความคิดในการจำกัดความของมรดกวัฒนธรรมประเภทหนึ่งซึ่งเป็นพัฒนาการของการบูรณาการระหว่างธรรมชาติและวัฒนธรรม สำหรับประเทศไทย แนวความคิดเรื่องภูมิทัศน์วัฒนธรรมเป็นที่แพร่หลายอย่างมากในระยะหลายปีที่ผ่านมา จะเห็นได้ว่าหลายหน่วยงานได้เริ่มมีการดำเนินการที่เกี่ยวข้องกับภูมิทัศน์วัฒนธรรม เช่น ในปี พ.ศ. 2549 สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (สวช.) ได้ดำเนินโครงการสำรวจภูมิทัศน์วัฒนธรรม และการประชุมเชิงปฏิบัติการแนวทางการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมในพื้นที่นำร่อง 12 จังหวัด ในขณะเดียวกัน สถาบันการศึกษา เช่น คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากรก็ได้ทำการศึกษาวิจัยและตีพิมพ์หนังสือแนวทางการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมโดยได้รับการสนับสนุนจาก สวช. แม้กระนั้นก็ตาม จากสถานการณ์ในปัจจุบันของการบริหารจัดการ หรือ การอนุรักษ์ภูมิทัศน์วัฒนธรรม ก็ยังมีคำถามและมีความสับสนในประเด็นที่ว่า “ ภูมิทัศน์วัฒนธรรม คือ อะไร ”

จาก Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention 2005 ขององค์การยูเนสโก (UNESCO) ภูมิทัศน์วัฒนธรรม คือ ทรัพย์สินทางวัฒนธรรมที่แสดงถึงการผสมผสานเชื่อมโยงระหว่างมนุษย์และธรรมชาติ เป็นพัฒนาการของสังคมมนุษย์และการตั้งถิ่นฐานผ่านกาลเวลาภายใต้อิทธิพลของข้อจำกัดทางกายภาพ และ/หรือ เป็นสิ่งที่เห็นได้จากสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและแรงขับเคลื่อนทางวัฒนธรรม เศรษฐกิจ และสังคมที่สืบเนื่องกันมา ใน World Heritage Convention ได้กำหนดมรดกโลกประเภทภูมิทัศน์วัฒนธรรม เป็น 3 ประเภท ได้แก่

1. ภูมิทัศน์ที่ได้รับการออกแบบและสร้างสรรค์อย่างตั้งใจโดยมนุษย์ (Landscape designed and created intentionally by man)
2. ภูมิทัศน์ที่มีวิวัฒนาการอันเป็นผลมาจากความเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ การปกครอง ศาสนา และความเชื่อ (Organically evolved landscape) ได้แก่ พื้นที่ปรากฏร่องรอยของภูมิทัศน์โบราณ (A relic or fossil landscape) และภูมิทัศน์ที่ยังคงมีวิวัฒนาการอยู่อย่างต่อเนื่อง (A continuing landscape)
3. ภูมิทัศน์ที่มีความเชื่อมโยงกับวัฒนธรรมในพื้นที่ เช่น ศาสนา ลัทธิความเชื่อ (Associative cultural

¹ หัทยา สิริพัฒนานกุล, “ ภูมิทัศน์วัฒนธรรม ? . ”, (จุลสารอีโคโมสไทยฉบับ เมษายน – กรกฎาคม 2550), หน้า 2

ในขณะเดียวกัน National Parks Service (NPS) ซึ่งเป็นหน่วยงานระดับชาติของสหรัฐอเมริกาที่ดูแลการอนุรักษ์แหล่งมรดกธรรมชาติซึ่งรวมถึงมรดกวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้อง ได้ให้ความหมายของภูมิทัศน์วัฒนธรรมไว้ว่าเป็นพื้นที่ภูมิประเทศที่ประกอบด้วยแหล่งธรรมชาติและวัฒนธรรมซึ่งเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ กิจกรรม บุคคล หรือกลุ่มบุคคล แบ่งได้เป็น 4 ประเภท คือ

1. ภูมิทัศน์ประวัติศาสตร์ที่ได้รับการออกแบบ (Historic Designed Landscape)
2. ภูมิทัศน์ท้องถิ่นที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ (Historic Vernacular Landscape)
3. พื้นที่ประวัติศาสตร์ (Historic Site)
4. ภูมิทัศน์ที่แสดงถึงชาติพันธุ์ (Ethnographic Landscape)

ส่วนในประเทศออสเตรเลีย ซึ่งเป็นประเทศที่ให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์ หรือการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมเป็นอย่างมาก ได้กำหนดความหมายภูมิทัศน์วัฒนธรรมไว้หลายประเภท ได้แก่

1. ภูมิทัศน์ที่มีความเชื่อมโยงซึ่งรวมถึงภูมิทัศน์ที่มีความหมายในทางศาสนา
2. ภูมิทัศน์ที่สะท้อนกระบวนการทางวัฒนธรรมที่ยังคงดำเนินอยู่
3. สถานที่ที่มีความสัมพันธ์กับกิจกรรมในประวัติศาสตร์หรือในช่วงระยะเวลาหนึ่ง
4. สถานที่ที่แสดงถึงชั้นทางประวัติศาสตร์
5. สถานที่ที่แสดงถึงความพึงพาของกิจกรรมต่างๆ ที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ระบบของธรรมชาติ
6. ภูมิทัศน์ที่เป็นเส้นตรง
7. สถานที่ที่มีเรื่องราวเชื่อมโยงกับภูมิทัศน์ของสถานที่นั้นๆ
8. สถานที่ที่แสดงถึงเรื่องราวหลากหลาย หรือมีคุณค่าหลายประการ

ในขณะที่สภายุโรปหรือ Council of Europe ได้กำหนดความหมายของภูมิทัศน์วัฒนธรรมไว้ใน European Landscape Convention 2000 ว่า เป็นพื้นที่ซึ่งมนุษย์รับรู้ได้ โดยที่อัตลักษณ์ของพื้นที่เป็นผลมาจากการกระทำ และปฏิสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยทางธรรมชาติและปัจจัยที่เกิดจากมนุษย์ โดยมีการกล่าวถึงการกระทำที่เกิดจากมนุษย์ในอดีตซึ่งเป็นการเน้นย้ำถึงประเด็นความสำคัญในเรื่อง “ วัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ และการเปลี่ยนแปลง ” ทั้งนี้ เป็นที่น่าสังเกตว่า ใน European Landscape Convention ไม่ได้กำหนดหรือแบ่งประเภทของภูมิทัศน์วัฒนธรรมไว้ชัดเจนดังเช่นที่ปรากฏในหลายประเทศ อย่างไรก็ตาม กลุ่มประเทศในยุโรปนั้นได้เริ่มศึกษาเรื่องนี้ตั้งแต่ต้นศตวรรษที่ และมีพัฒนาการที่เกี่ยวข้องกับภูมิทัศน์วัฒนธรรมมาโดยตลอด ซึ่งในปี 2000 กองทุน European Funding ได้สนับสนุนโครงการ European Pathways to the Cultural Landscape (EPCL) ซึ่งเป็นโครงการที่มีระยะเวลาดำเนินการ 3 ปี โดยมีวัตถุประสงค์ในการศึกษาค้นคว้า เผยแพร่ แลกเปลี่ยนความรู้ และการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมอย่างยั่งยืน

จากตัวอย่างแนวความคิดเรื่องภูมิทัศน์วัฒนธรรมข้างต้น จะเห็นได้ว่า ความหมายและประเภทของภูมิทัศน์วัฒนธรรมในแต่ละภูมิภาคมีทั้งความเหมือนและความต่างกันไปตามจุดมุ่งหมายการให้คำจำกัดความ

ซึ่งเป็นไปตามความเชื่อ และบริบททางด้านสังคมและวัฒนธรรมของภูมิภาคหรือประเทศนั้นๆ แต่อาจกล่าวได้ว่า หลักการของภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่นำมาใช้พิจารณาว่า “อย่างไรถึงเรียกว่า ภูมิทัศน์วัฒนธรรม” น่าจะได้แก่

1. มีธรรมชาติเป็นรากฐานของมรดกทางวัฒนธรรม
2. สิ่งแวดล้อมเป็นบริบทของการกระทำหรือกิจกรรมของมนุษย์
3. Sense of Place เกิดจากการรับรู้ เอกลักษณ์ของท้องถิ่นและวัฒนธรรมที่สามารถเชื่อมโยงกับปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในภูมิทัศน์นั้นทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม

นอกจากนี้ตามความหมายหรือคำจำกัดความของภูมิทัศน์วัฒนธรรม จะเห็นได้ว่าแนวคิดเรื่องบูรณาการที่แสดงผ่านแนวคิดภูมิทัศน์วัฒนธรรมคือ ความพยายามที่จะโยงใยให้เห็นว่า เราไม่สามารถคิดแยกส่วนระหว่างธรรมชาติและวัฒนธรรมอย่างที่เคยเป็นมาได้อีกแล้ว เหตุเพราะภูมิทัศน์ที่ปรากฏอยู่ในทุกวันนี้แม้จะดูเหมือนเป็นมรดกทางธรรมชาติ หากแนวคิดแบบดั้งเดิม แต่ที่แท้จริงแล้วภูมิทัศน์นั้นล้วนมาจากสิ่งที่เรียกว่า “วัฒนธรรม” หรือสิ่งที่เกิดจากมนุษย์ทั้งสิ้น ส่วนอีกแนวคิดหนึ่งคือ ความเปลี่ยนแปลง (Change) เนื่องจากภูมิทัศน์วัฒนธรรมนั้น คือ พื้นที่ที่ถูกเปลี่ยนแปลงโดยมนุษย์ทั้งที่โดยตั้งใจและโดยเหตุบังเอิญซึ่งทำให้พื้นที่นั้นเกิดคุณค่าขึ้นมา ทั้งนี้ ความเปลี่ยนแปลงนั้นเกิดขึ้นต่อเนื่องตลอดเวลา มากบ้างน้อยบ้าง เร็วบ้างช้าบ้าง ทำให้บางครั้งสามารถสังเกตเห็นได้ยาก ผลการการเปลี่ยนแปลงนั้นก่อให้เกิดผลชั้นทางประวัติศาสตร์ (Layers of History) ของภูมิทัศน์

สำหรับหลายประเทศในยุโรป เช่น อังกฤษ ได้ประยุกต์แนวคิดเรื่องความเปลี่ยนแปลงนี้ในการอนุรักษ์เชิงพื้นที่ที่เรียกว่า Conservation of Historic Environment ผ่านโครงการ Historic Landscape Characterization ของ English Heritage ซึ่งเป็นการวิเคราะห์พื้นที่เพื่อหาอัตลักษณ์ที่มีคุณค่าในยุคต่างๆ โดยศึกษาความเปลี่ยนแปลงและพัฒนาการของพื้นที่ตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์จนถึงปัจจุบัน และครอบคลุมพื้นที่ทุกตารางเมตรของประเทศเพื่อหาคุณค่าของพื้นที่ และใช้เป็นฐานข้อมูลสำหรับการวางแผนอนุรักษ์และพัฒนาประเทศ สำหรับประเทศไทย หลักการนี้อาจจะยังไม่สามารถนำมาใช้สำหรับพื้นที่ทั่วประเทศเช่นเดียวกับประเทศอังกฤษ หากแต่น่าจะประยุกต์ ใช้ได้อย่างดีกับการวางแผนทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมเฉพาะบางพื้นที่ในประเทศไทย เช่น เชียงกุ่มกาม จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีการผสมผสานระหว่างพื้นที่ธรรมชาติและพื้นที่เกษตรกรรม พื้นที่เมืองโบราณ และการตั้งถิ่นฐานของชุมชนในปัจจุบัน

อย่างไรก็ตาม ด้วยเหตุที่คุณค่าของภูมิทัศน์วัฒนธรรมเป็นผลมาจากความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นตลอดเวลา การอนุรักษ์และปกป้องรักษาคุณค่าของภูมิทัศน์นั้นจึงไม่ควรหยุดการเปลี่ยนแปลง หากแต่ควมคุมให้ดำเนินไปตามแนวทางที่เหมาะสม การเข้าใจในประเด็นเรื่องบูรณาการระหว่างธรรมชาติและวัฒนธรรม และการยอมรับในการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์วัฒนธรรมจะทำให้เราสามารถตัดสินใจวางแผนจัดการหรืออนุรักษ์ภูมิทัศน์วัฒนธรรมได้อย่างเหมาะสมและยั่งยืน

1.2 จากแนวคิดและการให้คำจำกัดความของสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติและคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร โดยได้ให้ความหมายภูมิทัศน์วัฒนธรรมว่า²

“ภูมิทัศน์วัฒนธรรม” มีที่มาจากคำ 4 คำรวมกัน

“ภูมิ” (นาม) หมายถึง ดิน

“ทัศน์” (นาม) หมายถึง ความเห็น การเห็น เครื่องรับรู้ สิ่งที่เห็น การแสดง

ดังนั้น “ภูมิทัศน์” หมายถึง การรับรู้สภาพแวดล้อมภูมิประเทศทั้งที่ปรากฏตามจริง และภาพลักษณ์ในจิตใจที่รู้สึกได้

“วัฒนธรรม” หมายถึง ความเจริญ ความงอกงาม

“ธรรม” หมายถึง คำประกอบท้ายคำที่เป็นนามธรรม เมื่อประกอบแล้วมีความหมายไม่ต่างไปจากคำศัพท์เดิม

ดังนั้น “วัฒนธรรม” หมายถึง สิ่งที่มีมนุษย์ทำขึ้น สร้างขึ้น คิดขึ้น เพื่อใช้ในการดำรงอยู่ สืบทอด และพัฒนาสังคมของตนเอง แสดงถึงความเจริญงอกงามของสังคมมนุษย์ เป็นประโยชน์ทั้งทางกาย เช่น การบริโภค การใช้สอย หรือประโยชน์ทางใจ เช่น การชมสิ่งที่เจริญตาเจริญใจ สอดคล้องกับการแบ่งวัฒนธรรมออกเป็น 2 ส่วนคือ “ทางรูปธรรม” ได้แก่ บ้านเรือน ศาสนสถาน การแต่งกาย อาหาร ทัศนกรรม งานศิลปะ จิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม งานฝีมือ การใช้เวลาว่าง การพักผ่อน และการสนทนา และการ “ทางนามธรรม” ได้แก่ คติความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณี ภาษา วรรณคดี สภาพครอบครัว การเมือง การปกครอง การศึกษา ศาสนา สาธารณสุข

ดังนั้น ภูมิทัศน์วัฒนธรรม ก็คือทุกสิ่งทุกอย่างทั้งทางรูปธรรมและนามธรรมอันเป็นสิ่งที่ผู้คนในกลุ่มยึดถือร่วมกัน (ค่านิยม) และได้กระทำต่อสภาพแวดล้อมภูมิประเทศ เพื่อสร้างความเจริญงอกงาม และพัฒนาสังคมของมนุษย์

นอกจากนั้นแล้ว นักภูมิศาสตร์ยังได้ให้ความหมายของภูมิทัศน์วัฒนธรรมไว้ว่า เป็นร่องรอยและหลักฐานการเปลี่ยนแปลงผืนแผ่นดิน พื้นที่ภูมิประเทศและสภาพแวดล้อมโดยมนุษย์ จากกิจกรรมตามวิถีชีวิตของชุมชนหรือชาติพันธุ์นั้น ซึ่งแสดงออกในลักษณะรูปธรรมและนามธรรม อันได้เรียนรู้และถ่ายทอดสั่งสมกันมาอย่างยาวนาน เป็นพัฒนาการตั้งแต่บรรพบุรุษสู่รุ่นลูกหลาน อาทิ การสร้างบ้านเรือนพักอาศัย สิ่งก่อสร้าง สถาปัตยกรรมต่างๆ ถนนหนทาง พื้นที่เกษตรกรรมและชุมชน อันเป็นสิ่งที่จับต้องได้ และรวมทั้งสิ่งที่จับต้องไม่ได้คือ บรรยากาศที่รับรู้ได้เป็นจินตภาพเฉพาะของชุมชนแห่งนั้น โดยอาจจะเรียกว่าเป็นบุคคลิกของพื้นที่นั้น (เอกลักษณ์) อันรับรู้ได้จากภาพที่เห็น เสียงที่ได้ยิน กลิ่นที่ได้รับ และวิถีชีวิตของผู้คนที่อยู่แห่งนั้น

โครงการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมได้ให้คำจำกัดความภูมิทัศน์วัฒนธรรมไว้ว่า เป็นพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ที่ประกอบด้วยแหล่งทรัพยากรทางวัฒนธรรมและทางธรรมชาติ อันมีความเกี่ยวเนื่องกับพัฒนาการทางประวัติศาสตร์และมีคุณค่าด้านความงาม ภูมิทัศน์วัฒนธรรมวัฒนธรรมแสดงให้เห็นถึงต้นกำเนิดและ

² สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติและคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, แนวทางการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม, (บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งพับลิชชิ่ง จำกัด(มหาชน), กรุงเทพฯ), 2549, หน้า 14 – 19

นิยามข้างต้นได้สอดคล้องกับความหมายของคำว่า “สิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรม (Cultural Environment)” ซึ่งโครงการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมได้อธิบายไว้ว่า เป็นพื้นที่หรือบริเวณทางภูมิศาสตร์ที่สะท้อนและบอกเล่าเรื่องราวอันเกี่ยวเนื่องกับประวัติศาสตร์และพัฒนาการของสังคมของมนุษย์ อันมีคุณค่าทั้งในอดีตและปัจจุบัน โดยให้ความสำคัญกับคุณค่าของพื้นที่โดยรวมมากกว่าสถานที่จุดเดียว จึงสามารถสะท้อนวิถีชีวิตของผู้คนโดยทั่วไปได้

1.3 เกรียงไกร เกิดศิริ³ ได้ประมวลข้อมูลจากแหล่งต่างๆ และได้ให้ความหมายภูมิทัศน์วัฒนธรรมไว้ว่า เป็นผลที่แสดงออกมาในรูปของภูมิทัศน์

ธรรมชาติที่มองเห็น โดยการที่วัฒนธรรมเป็นผู้กระทำ มีธรรมชาติเป็นสื่อกลาง นั่นคือ ภูมิทัศน์วัฒนธรรม คือผลของการกระทำดังกล่าว และเป็นผลผลิตที่เห็นได้อย่างเด่นชัดของความเกี่ยวเนื่องกันระหว่างผลการกระทำของชุมชนมนุษย์ชาติ โดยก่อรูปขึ้นจากผลของวัฒนธรรม และความสามารถเท่าที่จะเป็นไปได้ตามแต่ที่ธรรมชาติแวดล้อมจะเอื้ออำนวย ซึ่งก็คือมรดกอันทรงคุณค่าที่ตกทอดมาจากวิวัฒนาการทางธรรมชาติและความพยายามของมนุษย์ตลอดทุกยุคทุกสมัย

นอกจากนี้ อาจารย์เกรียงไกร ยังได้ให้คำจำกัดความของภูมิทัศน์วัฒนธรรมไว้ว่า หมายถึงสภาพแวดล้อมสรรค์สร้างที่เกิดจากการจัดการของมนุษย์เพื่อให้เกิดการดำรงชีวิตอยู่โดยปกติสุขในสภาพแวดล้อมทางธรรมชาตินั้น แต่ทว่ามนุษย์ก็มีข้อจำกัดในด้านต่างๆ ทั้งในแง่เทคโนโลยีที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิต ศาสนา ความเชื่อ ทำให้การจัดการต่อพื้นที่เป็นไปได้อะดับหนึ่งเท่านั้น รวมไปถึงขีดจำกัดการรองรับการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติก็เป็นปัจจัยหนึ่งให้มนุษย์กระทำต่อธรรมชาติได้อย่างจำกัด ผลลัพธ์ของการดำเนินไปของวัฒนธรรมมนุษย์บนธรรมชาติแวดล้อมนี้เองที่เป็นความหมายของคำว่า ภูมิทัศน์วัฒนธรรม

จากความจำกัดความข้างต้นได้แสดงให้เห็นว่า ความหมายของภูมิทัศน์วัฒนธรรม มีสาระสำคัญคือสภาพแวดล้อมที่เกิดขึ้นจากการกระทำที่เป็นผลกระทบซึ่งกันและกันระหว่างวัฒนธรรมของมนุษย์กับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ซึ่งแสดงให้เห็นว่า หากมนุษย์รู้จักการจัดการกับภูมิทัศน์วัฒนธรรมอย่างดีแล้ว ย่อมส่งผลให้มนุษย์ดำเนินชีวิตอย่างปกติสุข และมีความมั่นคงในชีวิตนั่นเอง

อย่างไรก็ดี คณะกรรมการมรดกโลกได้ให้ความหมายภูมิทัศน์วัฒนธรรมไว้ว่าเป็นผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากการผสมผสานกันระหว่างธรรมชาติและมนุษย์ โดยแสดงให้เห็นถึงวิวัฒนาการของสังคมมนุษย์และการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ผ่านกาลเวลามาจนกระทั่งปัจจุบัน ภายใต้อิทธิพลของข้อจำกัดทางกายภาพ โดยที่สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติเป็นตัวกำหนดรูปแบบ ตลอดจนจนเป็นการสืบต่อในทางสังคม เศรษฐกิจ และแรงกดดันทางวัฒนธรรมทั้งปัจจัยภายนอกและปัจจัยภายใน โดยพื้นที่ดังกล่าวได้ผ่านการเลือกเฟ้นตามหลักเกณฑ์ของคุณค่าในความโดดเด่นอันเป็นสากล จนสามารถเป็นตัวแทนที่ชัดเจนของภูมิทัศน์วัฒนธรรม รวมไปถึงการแสดงให้เห็นถึงหัวใจสำคัญของวัฒนธรรมแห่งภูมิภาค

³ เกรียงไกร เกิดศิริ, วัตถุประสงค์, วัดพุทธ : มรดกโลกทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมแห่งเมืองจำปาสัก, (หน้าจั่ว : วารสารวิชาการ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, กรุงเทพฯ), 2548 : ฉบับที่ 21 หน้า 83 – 84

จากความหมายข้างต้น จะเห็นได้ว่า ภูมิทัศน์วัฒนธรรมเป็นผลของความสัมพันธ์หรือการกระทำต่อกัน ระหว่างวัฒนธรรมและสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ โดยสะท้อนถึงพัฒนาการของสังคมหรือของชุมชนนั้น จากอดีตจนถึงปัจจุบัน ผ่านทางลักษณะกายภาพของพื้นที่ในสังคมหรือชุมชนนั้น

อนึ่ง คำว่า “การจัดการ” มีความหมายคือ การกระทำ หรือศาสตร์และศิลป์และการดำเนินธุระอย่างใดอย่างหนึ่ง ฉะนั้น การจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม ก็คือ ศาสตร์และศิลป์แห่งการดำเนินการต่อทุกสิ่งทุกอย่างที่มนุษย์ได้กระทำต่อสภาพแวดล้อมภูมิประเทศซึ่งได้สร้างความเจริญรุ่งเรืองต่อสังคมมนุษย์ หรือการดำเนินธุระกับพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ ซึ่งมีความเกี่ยวเนื่องกับพัฒนาการสังคมมนุษย์

การจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม จึงเป็นการจัดการด้านต่างๆ ที่เกิดขึ้นแก่สังคมนั้นๆ ทั้งลักษณะภูมิประเทศ ภูมิอากาศ ธรรมชาติ สิ่งที่มนุษย์สร้างและการดำรงชีวิตของผู้คนในลักษณะนั้นๆ ด้วยเหตุที่ภูมิทัศน์วัฒนธรรมเป็นภาพที่ปรากฏตามวิถีชีวิตที่ดำรงอยู่อย่างต่อเนื่องยาวนาน อีกทั้งได้สร้างคติ ความเชื่อ ศิลปะ ความงามตามรสนิยมของงานและของกลุ่ม ร่วมสร้างประเพณีเพื่อดำรงรักษาองค์ประกอบในการดำรงชีวิตไว้ต่อมาหลายๆ รุ่นจนกลายเป็นวัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่น เมื่อมีการพัฒนาการต่อเนื่องจนมีเทคโนโลยีเข้ามาในชุมชน ทำให้การดำรงชีวิตเปลี่ยนไป การใช้ชีวิตและระบบนิเวศของชุมชนก็เปลี่ยนแปลงไปด้วย การจะให้ดำรงชีวิตแบบเดิมทั้งหมดคงเป็นไปได้ หากแต่ต้องมีการเปลี่ยนแปลงไปตามรุ่นของคน คนรุ่นเก่าก็มีการดำรงชีวิตในแบบของตน คนรุ่นหลังก็อยู่ด้วยอุปกรณ์และวิถีการดำรงชีวิตแบบใหม่ สิ่งที่ต้องจัดการคือ การป้องกันไม่ให้เกิดเปลี่ยนแปลงเร็วและไม่ให้เปลี่ยนแปลงทั้งหมด แต่ให้เปลี่ยนแปลงค่อยเป็นค่อยไป และเปลี่ยนแปลงเฉพาะบางส่วนที่ยอมให้เปลี่ยนแปลงได้ และยอมได้เล็กน้อยเพียงใดอย่างไรเท่านั้น การจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมจึงต้องจัดการที่ลักษณะภูมิประเทศ ภูมิอากาศ มนุษย์ องค์ประกอบของชุมชน เพื่อจะรักษาสิ่งแวดล้อมเดิมไว้ให้ได้มากที่สุด ซึ่งก็จะได้ภูมิทัศน์ใกล้เคียงของเดิมที่สุดด้วย

ทั้งนี้ เมื่อเวลาผ่านไป การดำรงชีวิตเปลี่ยนไปก็ต้องยอมให้ภูมิทัศน์เปลี่ยนไปบ้าง การจัดการจึงต้องไม่ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสิ่งที่มีลักษณะเดิมของแต่ละรุ่น และแต่ละบริเวณ แต่ละย่าน เพื่อรักษาลักษณะเดิมไว้ ให้รุ่นหลังได้ศึกษา รู้สึกซาบซึ้งและคิดถึงรูปแบบการดำเนินชีวิตของบรรพบุรุษของตนได้บ้าง เรื่องเหล่านี้เป็นการศึกษาอดีตเป็นความรู้เพื่อการพัฒนาปัจจุบันและอนาคตของตนได้ถูกต้อง และต่อเนื่องตามแนวทางที่บรรพบุรุษของตนได้ทำไว้

2. การจำแนกประเภทของภูมิทัศน์วัฒนธรรม

2.1 การแบ่งประเภทภูมิทัศน์วัฒนธรรมตามความมากน้อยหรือระดับที่มนุษย์เข้าไปเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมหรือสภาพธรรมชาติ สภาพภูมิศาสตร์เดิม เพื่อพัฒนาการของสังคมจะแบ่งได้เป็น 4 ประเภท⁴ คือ

⁴ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติและคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, (คัดลอกจากข้อเขียนของ Hackett, Brian, Landscape Conservation, 1980, pp. 14 – 15), 2549, หน้า 19 -23

1. ภูมิทัศน์ที่ได้รับการจัดการ (Managed Landscape) ได้แก่ พุ่มหญ้าเลี้ยงสัตว์ ฟาร์ม ปศุสัตว์ ป่าปลูก บ้าน เกียงนา ฯลฯ
2. ภูมิทัศน์เกษตรกรรม (Cultivated Landscape) ได้แก่
 - เกษตรกรรมแบบดั้งเดิม พุ่มนา พุ่มหญ้า ไร่บุกเบิก มีสภาพธรรมชาติป่าเดิมหลงเหลืออยู่มาก
 - เกษตรกรรมผสมแบบดั้งเดิม และแบบสมัยใหม่ เริ่มปลูกพืชพรรณชนิดเดียวเป็นจำนวนมากว่าการปลูกพืชหลายชนิดปะปนกัน มีสภาพธรรมชาติเดิมหลงเหลืออยู่
 - เกษตรกรรมแบบสมัยใหม่ ปลูกพืชพันธุ์เดียวเกือบทั้งพื้นที่ สภาพธรรมชาติเดิมหลงเหลืออยู่น้อย
3. ภูมิทัศน์รอบนอกศูนย์กลางเมือง (Suburban Landscape) ได้แก่ เมืองขนาดเล็ก ที่พักอาศัย ร้านค้า ไร่สวน พื้นที่เกษตรกรรม และพื้นที่ธรรมชาติ
4. ภูมิทัศน์ในเมือง (Urban Landscape) ได้แก่ สภาพแวดล้อมที่มีสิ่งก่อสร้างอาคารหนาแน่น มีสวนสาธารณะเป็นสภาพแวดล้อมแบบธรรมชาติที่สร้างขึ้น

2.2 การแบ่งประเภทตามวิชาการด้านอนุรักษ์ภูมิทัศน์ (Landscape Conservation) หรือภูมิทัศน์ประวัติศาสตร์ (Historic Landscape) ซึ่งได้แบ่งประเภทภูมิทัศน์ออกเป็น 2 กลุ่มคือ

1. ภูมิทัศน์ธรรมชาติ (ตามสภาพเดิมของธรรมชาติ) จำแนกเป็น 2 ส่วนคือ คือ
 - ภูมิทัศน์ทางโบราณคดี (Archaeological Landscape) ได้แก่ ร่องรอยของมนุษย์โบราณ บ่อมปรการ เมืองโบราณ การตั้งถิ่นฐานของชุมชนโบราณ แหล่งพืชพรรณและการเพาะปลูกแบบดั้งเดิม ฯลฯ
 - ภูมิทัศน์ประวัติศาสตร์ (Historic Landscape) ได้แก่ สนามรบ ชุมชนเมือง พื้นที่อุตสาหกรรม โรงสี อ่างเก็บน้ำ คลองดั้งเดิม ฯลฯ
2. สวนสาธารณะ สวนสวยงาม ได้แก่ สวน สะพาน คันดิน พื้นที่เพาะปลูก บ้านพักตากอากาศ มุมมอง จุดชมวิว พื้นที่ชายทะเล

ดังนั้น จึงอาจแบ่งประเภทภูมิทัศน์วัฒนธรรมตามหลักวิชาการอนุรักษ์ได้เป็น 2 กลุ่ม คือ

1. ภูมิทัศน์ที่ดัดแปลงสร้างขึ้นเพื่อพัฒนาการของสังคม ซึ่งเกี่ยวเนื่องกับการตั้งถิ่นฐาน การสร้างเมือง ชุมชนและสังคม
2. ภูมิทัศน์ที่จัดสร้างขึ้นเพื่อเป็นพื้นที่ที่มีความสวยงาม คำนึงถึงสุนทรียภาพ เป็นสวนที่พักผ่อนหย่อนใจ

นักมานุษยวิทยา ได้แบ่งวัฒนธรรมออกเป็นรูปธรรมและนามธรรม ซึ่งอาจนำมาใช้แบ่งประเภทภูมิทัศน์วัฒนธรรม เป็น 2 ประเภท คือ

1. รูปธรรม เช่น บ้านเรือน ศาสนสถาน การตั้งถิ่นฐาน ลักษณะของชุมชน ลักษณะทางกายภาพ และพื้นที่ที่เปลี่ยนแปลงเพื่อการดำรงอยู่ของชุมชนแบบละสังคัม

2. นามธรรม เช่น คติความเชื่อ ประเพณี หรือความคิดอื่นๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับการกระทำต่อสภาพภูมิศาสตร์ของชุมชนเพื่อการดำรงอยู่ของสังคัม

2.3 การแบ่งประเภทภูมิทัศน์วัฒนธรรมตามความเข้มข้นของการจัดการของมนุษย์ที่มีต่อสภาพแวดล้อม ซึ่งแบ่งได้เป็น 3 ประเภท คือ⁴

1. ชุมชนที่มีภูมิทัศน์นำวัฒนธรรม
2. ชุมชนที่มีลักษณะเด่นร่วมกันทั้งภูมิทัศน์และวัฒนธรรม
3. ชุมชนที่มีวัฒนธรรมนำภูมิทัศน์

เกรียงไกร เกิดศิริ ผู้ขยายแนวความคิดนี้ ได้อธิบายเพิ่มเติมว่า ในอดีตก่อนจะมีการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ ภูมิทัศน์ของพื้นที่เป็นสภาพแวดล้อมที่ส่งอิทธิพลต่อการเลือกตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ หากพื้นที่นั้นๆ มีความเหมาะสมในการตั้งถิ่นฐาน เช่น มีแหล่งน้ำจืดและมีพื้นที่เพาะปลูกเพียงพอสำหรับชุมชนและการขยายตัวที่จะมีขึ้น หรือเป็นตำแหน่งที่สามารถเชื่อมโยงกับพื้นที่อื่นๆ ได้โดยสะดวกเหมาะแก่การค้าขาย สาเหตุต่างๆ เหล่านี้จึงเป็นปัจจัยให้มีการตั้งบ้านเมืองขึ้น

ระยะภูมิทัศน์นำวัฒนธรรม นับจากเมื่อมีการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ในพื้นที่นั้นๆ คำว่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมจึงได้ก่อรูปขึ้น สำหรับระยะแรกเริ่มของการตั้งถิ่นฐานมนุษย์ยังมีข้อจำกัดในด้านต่างๆ ทั้งในแง่ของแรงงาน ความรู้ และเทคโนโลยี ดังนั้น มนุษย์จึงจำเป็นต้องเรียนรู้ที่จะปรับตัวให้สอดคล้องกับระบบนิเวศในพื้นที่นั้น ทั้งในเรื่องการตั้งถิ่นฐาน และกิจกรรมการยังชีพ การตั้งถิ่นฐานในระยะนี้ สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติจะเป็นปัจจัยหลักในการกำหนดทิศทางการดำเนินชีวิต จึงจัดได้ว่าเป็นช่วงเวลาที่เป็น “ภูมิทัศน์นำวัฒนธรรม” หรือเรียกได้ว่าเป็น “ภูมิทัศน์วัฒนธรรมแบบชนบท” หรือ “ภูมิทัศน์วัฒนธรรมแบบพื้นถิ่น” ซึ่งลักษณะที่โดดเด่นคือ การดำเนินชีวิตใกล้ชิดกับสิ่งแวดล้อม มีระบบเครือญาติที่เข้มแข็ง เคารพสิ่งศักดิ์เหนือนธรรมชาติ

ระยะลักษณะเด่นร่วมกัน เมื่อกาลเวลาผ่านไป หากพื้นที่ตรงนั้นยังเหมาะกับการอยู่อาศัยของมนุษย์ ชุมชนมีพัฒนาการมากขึ้นทั้งในแง่ของทรัพยากร แรงงาน ความรู้ และเทคโนโลยี ช่วงนี้จึงต้องมีการปรับภูมิทัศน์เพื่อให้สนองต่อความต้องการในการดำรงชีวิตมากยิ่งขึ้น แต่อย่างไรก็ตามคุณค่าของระบบนิเวศเดิมยังไม่ได้ละทิ้งไปเสียทีเดียว ระยะนี้จึงอยู่ในช่วงที่มีลักษณะเด่นร่วมกัน หรืออาจจะเรียกได้ว่าเป็น “ภูมิทัศน์กึ่งเมืองกึ่งชนบท”

⁴ เกรียงไกร เกิดศิริ, เขียนตุง : ภูมิทัศน์วัฒนธรรมเมืองโบราณร่วมวัฒนธรรมล้านนา, (กรุงเทพฯ : อุษาคเนย์), 2549, หน้า 101

ระยะวัฒนธรรมนำภูมิทัศน์ เมื่อชุมชนมีการขยายตัวมากและสังคมมีความซับซ้อนมากขึ้นประกอบกับมนุษย์มีความรู้และเทคโนโลยีในการแก้ไขปัญหาต่างๆ จึงมีความพยายามจะเอาชนะธรรมชาติแวดล้อมที่มีอยู่เดิม จัดได้ว่าเป็นช่วงที่ “ **ภูมิทัศน์วัฒนธรรมเมือง** ”

สำหรับภูมิทัศน์วัฒนธรรมแบบวัฒนธรรมนำภูมิทัศน์ หรือภูมิทัศน์เมืองนั้นมักจะเกี่ยวข้องกับการจัดการเพื่อพัฒนาและสร้างสรรค์ใหม่มากกว่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมแบบอื่นๆ เนื่องจากเมืองและชุมชนมีลมหายใจมีความต้องการใช้สอยร่วมสมัย เพราะฉะนั้นการจัดการที่เกี่ยวข้องกับเมืองจะมีประเด็นที่ใช้ประกอบการพิจารณาที่หลากหลาย แต่สิ่งสำคัญประการหนึ่งคือ การวิเคราะห์ขนาดของแหล่งภูมิทัศน์วัฒนธรรมนั้นว่ามีขนาดพื้นที่และความซับซ้อนว่ามีมากน้อยเพียงไร โดยอาจจะจำแนกตามขนาดเล็กไปหาใหญ่ ได้ดังต่อไปนี้

- อาคาร
- บริเวณ ย่าน
- ชุมชน
- เมือง

กล่าวคือ อาคารหลายหลังอยู่รวมกันเป็นบริเวณ หลายบริเวณรวมกันเป็นย่าน หลายย่านรวมกันเป็นชุมชน ชุมชนหลายชุมชนรวมกันเป็นเมือง และเมืองต่างๆ ก็มีความสัมพันธ์กันและมีเอกลักษณ์เฉพาะตัวที่แตกต่างกันออกไป สำหรับเมืองประกอบที่เกี่ยวข้องตามทฤษฎีจินตภาพ ดังนี้

1. เส้นทางสัญจร (Path) เช่น ถนนหนทาง แม่น้ำลำคลอง
2. เส้นขอบ (Edge) คือขอบของเมือง เช่น แม่น้ำเจ้าพระยา
3. ชุมทาง/ชุมชนชน (Node) เป็นจุดที่มีการชุมนุมของผู้คนและกิจกรรมที่หลากหลาย เนื่องจากเป็นจุดบรรจบของการคมนาคมหลายเส้นทาง
4. ย่าน (District) คือบริเวณชุมชนที่มีลักษณะเด่นชัดของกลุ่มชนหรือกลุ่มอาชีพ
5. จุดหมายตา (Landmark) มักจะเป็นสิ่งที่เห็นได้อย่างเด่นชัดในระยะไกล

3. วัตถุประสงค์และแนวความคิดการจัดการภูมิทัศน์⁵

ภูมิทัศน์วัฒนธรรมมีความสำคัญ มีคุณค่าเป็นสิ่งที่สามารถแสดงเอกลักษณ์ของสังคมหรือชุมชนและสะท้อนถึงพัฒนาการที่ดำรงอยู่ของสังคมนั้นๆ หากไม่ได้รับการจัดการที่เหมาะสม ก็อาจจะถูกทำลายลงด้วยสาเหตุต่างๆ ทั้งจากโดยธรรมชาติและมีมือของมนุษย์เอง เนื่องจากภูมิทัศน์วัฒนธรรมก็มีลักษณะเช่นเดียวกับทรัพยากรอื่นๆ ซึ่งมีโอกาสจะสูญหายถูกทำลาย ทำให้เหลือน้อยลง ดังนั้น การแสวงหาวิธีการจัดการที่เหมาะสมจึงเป็นสิ่งจำเป็นเร่งด่วนสำหรับภาวะการณ์ในปัจจุบัน ด้วยเหตุผลหลักที่ต้องจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม เนื่องจาก

- ไม่มีสิ่งที่สามารถนำมาทดแทนสภาพความสมดุลของภูมิทัศน์วัฒนธรรมเดิมได้
- หากถูกทำลายแล้วไม่มีทางที่สามารถนำกลับมาใช้ใหม่
- ภูมิทัศน์วัฒนธรรมไวต่อการสูญหาย ถูกทำลาย หรือหมดไป

⁵ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติและคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, **แนวทางการจัดการภูมิทัศน์**

- เป็นสิ่งแสดงถึงความเป็นอยู่หรือเอกลักษณ์ของสังคมนั้นๆ
- เป็นพื้นฐานสำคัญในการพัฒนาสังคมสู่ความยั่งยืน

3.1 วัตถุประสงค์การจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติได้กำหนดวัตถุประสงค์ของการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม คือ การรักษาคุณค่าและความสำคัญของภูมิทัศน์วัฒนธรรมให้คงอยู่และยั่งยืน สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและวัฒนธรรมของสังคมในปัจจุบัน ประกอบด้วย

1. การรวบรวมข้อมูลภูมิทัศน์วัฒนธรรม สำหรับการวางแผนและดำเนินการรักษาคุณค่าและความสำคัญเพื่อประโยชน์ของการดำรงอยู่ของสังคม
2. ใช้ข้อมูลที่ได้รับเพื่อการวิเคราะห์ วางแผน และดำเนินงานที่เกี่ยวข้องกับภูมิทัศน์วัฒนธรรมของสังคมอย่างเหมาะสม
3. สร้างความตระหนักในคุณค่าและความสำคัญของภูมิทัศน์วัฒนธรรมของสังคมนั้นแก่สมาชิก
4. สร้างการมีส่วนร่วมของสมาชิกในสังคมผู้เป็นเจ้าของภูมิทัศน์วัฒนธรรม

แนวคิดการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม

แผนการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมโดยทั่วไปมีอยู่ด้วยกัน 3 ขั้นตอน คือ

1. การศึกษาข้อมูลรายละเอียดเกี่ยวกับพื้นที่และโครงสร้างของโครงการ
2. การประเมินผลและกำหนดวัตถุประสงค์การจัดการรวมทั้งการแสดงผลประกอบ
3. กำหนดวิธีการและเครื่องมือที่จะทำให้บรรลุวัตถุประสงค์

ภูมิทัศน์วัฒนธรรมบางแห่งมีความสำคัญและคุณค่าสมควรต้องอนุรักษ์ปกป้องไว้ หลักการจัดการภูมิทัศน์ของ International Union for Convention of Natural and Natural Resources (IUCN)⁶ จึงถูกนำมาประยุกต์ใช้เป็นแนวคิดในการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม ซึ่งประกอบด้วย

1. การรักษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมต้องการการสนับสนุนในเชิงเศรษฐกิจ
2. การรักษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมต้องการการสนับสนุนจากท้องถิ่น และผู้ที่เกี่ยวข้อง
3. องค์ประกอบของภูมิทัศน์วัฒนธรรมต้องมีการศึกษาในรายละเอียด ต้องเก็บและรวบรวมข้อมูล และนำมาวิเคราะห์เพื่อวางแผนจัดการได้อย่างเหมาะสม
4. การวางแผนจัดการต้องมีการวิเคราะห์คุณค่า จุดมุ่งหมาย ผลกระทบ และข้อมูลด้านต่างๆ เพื่อการตัดสินใจที่เหมาะสม
5. กฎระเบียบข้อบังคับควรยืดหยุ่นได้ และต้องคำนึงสิทธิของชุมชนท้องถิ่น
6. การจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมต้องพิจารณาปัจจัยครอบคลุมทุกด้าน ทั้งสภาพแวดล้อม เศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง สังคม และวัฒนธรรม

⁶ สำนักงานวัฒนธรรมแห่งชาติและคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, (คัดลอกจาก Emery Malcolm, Promoting Nature in Cities and Town : A Practical Guide, London : CroomHelm,1986,p.91), 2549, หน้า 27

Pregil and Volkman⁷ ได้สรุปไว้ว่าการอนุรักษ์ภูมิทัศน์ (Cultural Conservation) ในสหรัฐอเมริกา ซึ่งเริ่มตั้งแต่ศตวรรษที่ 19 ได้ให้ความสนใจในการปกป้องรักษาสภาพแวดล้อมธรรมชาติก่อนที่จะขยายครอบคลุม การอนุรักษ์สภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรม ในเวลาต่อมา โดยได้วางแผนระบบการอนุรักษ์ อันประกอบด้วย

1. การศึกษาพื้นที่โดยละเอียด
2. การค้นหาความสำคัญของพื้นที่ที่มีต่อชุมชน
3. การศึกษาคุณค่าของพื้นที่เพื่อแปลความหมายแสดงให้สังคมรับรู้
4. การกำหนดขอบเขตพื้นที่สงวนรักษาและพื้นที่พัฒนา
5. การกำหนดกลยุทธ์ในการอนุรักษ์พื้นที่

ดังนั้น จึงอาจนำแนวคิดการวางแผนการอนุรักษ์นี้มาประยุกต์ใช้ในการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมได้ ส่วนคณะทำงานโครงการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมแห่งสำนักงานนโยบายและแผน ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้นำระบบจัดการมรดกทางวัฒนธรรมของเดนมาร์กซึ่งเรียกว่า SAVE (Survey of Architectural Value in the Environment) และ CHIP (Cultural Heritage in Planning) มาประยุกต์ใช้ในประเทศไทย ดังนั้นจึงได้นำเอาระบบที่ได้ปรับใช้แล้วมาเป็นแนวคิดในการจัดการภูมิทัศน์ วัฒนธรรม โดยมีขั้นตอนการดำเนินการ 2 ระยะ คือ⁷

1. การศึกษาระดับกว้าง ได้แก่
 - การศึกษาพื้นที่และลักษณะเฉพาะของชุมชนเพื่อหาภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชน
 - การสำรวจและกำหนดขอบเขตภูมิทัศน์วัฒนธรรม
 - การจัดลำดับความสำคัญของภูมิทัศน์วัฒนธรรม
2. การศึกษาระดับรายละเอียด ได้แก่
 - การกำหนดวัตถุประสงค์และวิเคราะห์ภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้วยการสำรวจด้วยระบบ Thai SAVE และศึกษาแนวโน้ม อุปสรรค และปัญหา
 - การกำหนดกลยุทธ์ในการวางแผนจัดการ

4. แนวทางการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมและมรดกทางวัฒนธรรม⁸

แนวทางการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมนั้นขึ้นอยู่กับหลายรูปแบบขึ้นอยู่กับลักษณะของพื้นที่ ความต้องการที่สอยร่วมสมัย และคุณค่าด้านต่างๆ ของพื้นที่ และในการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมในพื้นที่ใดๆ อาจไม่ได้ใช้แนวทางการจัดการเพียงแค่แนวทางเดียว แต่อาจต้องประยุกต์แนวทางที่หลากหลายเข้าด้วยกัน ใน ที่นี้สามารถแบ่งแนวทางการจัดการและการอนุรักษ์เป็น 6 แนวทาง ดังนี้

1. การดูแลรักษา (Maintenance)
2. การรักษาให้คงสภาพ (Preservation)

⁷ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติและคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, (คัดลอกจาก Pregil, Philip and Nancy Volkman, Landsape in History : Design and Planning in the Western Tradition, New York : Van Nostrand Reinhold, 1993,p 610), 2549, หน้า 28

⁸ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติและคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549, หน้า 28

3. การบูรณะปฏิสังขรณ์ (Restoration)
4. การสร้างขึ้นใหม่ (Reconstruction)
5. การปรับประโยชน์ใช้สอยใหม่ (Adaptation)
6. การพัฒนา และการสร้างสรรค์ใหม่ (Development and Creation)

รายละเอียดประกอบด้วย

4.1 การดูแลรักษา (Maintenance)

คือขั้นตอนแรกของการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม และการจัดการมรดกทาง

วัฒนธรรมให้คงอยู่ในสภาพที่มั่นคง สมบูรณ์และเรียบร้อยอยู่เสมอ ขั้นตอนนี้ทำได้ง่าย ไม่ต้องอาศัยผู้เชี่ยวชาญ ไม่สิ้นเปลืองค่าใช้จ่าย เป็นขั้นตอนการเฝ้าระวังมรดกทางวัฒนธรรมไม่ให้เกิดการเสื่อมสภาพซึ่งทำได้ด้วยการดูแลรักษาอยู่อย่างสม่ำเสมอ และหากเกิดการเสื่อมสภาพก็สามารถทำการซ่อมแซมได้อย่างทันท่วงที ดีกว่าปล่อยให้เสื่อมสภาพลงแล้วมาบูรณะปฏิสังขรณ์กันในภายหลัง ซึ่งจะต้องใช้งบประมาณและบุคลากรเป็นจำนวนมาก อีกทั้งในขั้นตอนการบูรณะอาจต้องส่งผลกระทบต่อโครงสร้างโดยรวมในประเด็นเรื่องความจริงแท้ของรูปแบบและวัสดุอีกด้วย

4.2 การรักษาให้คงสภาพ (Preservation)

แนวทางการรักษาให้คงสภาพนี้เป็นแนวความคิดที่ได้รับการสืบทอดมาจากแนวคิดการอนุรักษ์ของโลกตะวันตก โดยมักใช้วิธีการจัดการนี้กับโบราณสถานที่ขาดการใช้สอยร่วมสมัยของปัจจุบันไปแล้ว คณะคำของโบราณสถานเหล่านี้จึงมีประโยชน์ในการศึกษาโดยทำหน้าที่เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่แสดงความรุ่งเรืองของคนในอดีต

โดยสาเหตุของการเลือกใช้วิธีการอนุรักษ์ตามสภาพดั้งเดิมเนื่องจากไม่ต้องการสิ่งแปลกปลอมมาสร้างต่อเติมไว้บนตัวของโบราณสถาน เพราะอาจเป็นการบิดเบือนหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี และอาจก่อให้เกิดความสับสนแก่ผู้มาศึกษาได้ ในการนี้โบราณสถานเหล่านี้อาจเสื่อมสภาพลงจนไม่สามารถบ่งบอกถึงลักษณะดั้งเดิม หรือหากบูรณะปฏิสังขรณ์จะต้องแบบสันนิษฐานที่ชัดเจนซึ่งแสดงถึงรูปแบบดั้งเดิม หากมีการบูรณะขึ้นตามการสันนิษฐานแล้ว จะเป็นการทำลายหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีลงอย่างสิ้นเชิง และสร้างข้อมูลทางประวัติศาสตร์ที่ผิดพลาดได้ อีกทั้งโบราณสถานในกลุ่มนี้ได้ตัดขาดไปจากการใช้สอยในชีวิตประจำวันของคนในชุมชนแล้ว จึงไม่มีความจำเป็นใดๆ ที่จะต้องไปแตะต้องไปมากกว่าการเสริมความแข็งแรงเท่านั้น

4.3 การบูรณะ (Restoration)

การบูรณะ คือ การซ่อมแซมปรับปรุงให้สถาปัตยกรรมและภูมิทัศน์วัฒนธรรมให้กลมกลืนกับของเดิมให้มากที่สุด แต่ก็ควรทำให้สามารถแยกแยะถึงสิ่งที่มีอยู่เดิมกับสิ่งที่ได้ปรับปรุงใหม่ การจัดการในลักษณะดังกล่าวมุ่งหมายที่จะให้คุณค่าที่เป็นนามธรรมด้านต่างๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับพื้นที่นั้นกลับมามีความชัดเจนมาก

ยิ่งขึ้น โดยเฉพาะในแง่คุณค่าด้านจิตวิญญาณ และคุณค่าด้านการศึกษา เนื่องจากการแปลความหมายเพื่อสร้างความเข้าใจต่อมรดกทางวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ทำได้ยาก เพราะกระบวนการทัศน์และวิถีชีวิตของคนในสังคมได้เปลี่ยนแปลงไปจนขาดความเชื่อมโยงกับอดีต เป็นผลให้การมีส่วนร่วมในการปกป้องรักษา และความเข้าใจที่มีต่อมรดกทางวัฒนธรรมอันเป็นรากเหง้าของคนในสังคมต่ำลงไปด้วย

การนี้หากมีการบูรณะให้เกิดสภาพที่ชัดเจนทางมรดกวัฒนธรรมนั้นๆ ย่อมจะสร้างแรงบันดาลใจสร้างประสบการณ์ และสร้างจินตนาการถึงคุณค่าด้านต่างๆ ของภูมิทัศน์วัฒนธรรมในพื้นที่ได้เป็นอย่างดี

4.4 การปฏิสังขรณ์ หรือการสร้างขึ้นใหม่ในรูปแบบเดิม (Reconstruction)

การสร้างขึ้นใหม่ คือ การทำให้มรดกทางวัฒนธรรม และภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่เคยสูญเสีรูปร่างไป หรือพังทลายกลับมาอยู่ในรูปที่เคยเป็น การจัดการในลักษณะนี้ต้องขึ้นอยู่กับข้อมูลหลักฐานว่ามีเพียงพอในการก่อสร้างใหม่หรือไม่ เช่น การมีภาพถ่าย หรือการบันทึกข้อมูลในรูปแบบต่างๆ หรือมีการสำรวจจริงวัดไว้ก่อนแล้ว

แนวความคิดการสร้างใหม่นี้ แม้ว่าจะไม่สอดคล้องกับแนวความคิดการอนุรักษ์ที่คำนึงถึงความแท้จริงของอาคารหรือวัสดุ แต่ทว่าเมื่อมีความต้องการใช้สอยร่วมสมัย หรือในกรณีที่อาคารนั้นๆ เป็นอาคารที่มีความสำคัญมากในแง่ของจิตวิญญาณ หรือการใช้สอยของผู้คนก็มีเหตุผลที่จะมีการปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่เพื่อตอบสนองต่อการใช้สอยนั้นๆ

4.5 การปรับประโยชน์ใช้สอย (Adaptation)

การปรับประโยชน์ใช้สอย หมายถึง การเปลี่ยนแปลงหน้าที่เดิมของอาคาร หรือภูมิทัศน์วัฒนธรรมแบบดั้งเดิมเพื่อตอบสนองต่อหน้าที่ใช้สอยใหม่ แต่ในการปรับเปลี่ยนรูปแบบใช้สอยใหม่ต้องคำนึงคุณค่าด้านต่างๆ ของมรดกทางวัฒนธรรมนั้นเป็นหลักสำคัญ เพราะว่ากิจกรรมใหม่บางประเภทอาจส่งผลกระทบต่อคุณค่าด้านต่างๆ ของมรดกทางวัฒนธรรมลง

สำหรับกิจกรรมหรือการเปลี่ยนแปลงการใช้สอยใหม่ควรจะเคารพต่อมรดกวัฒนธรรมเดิมหรือกิจกรรมเดิมที่มีอยู่ในพื้นที่ ทั้งในแง่ของประเภท ขนาด รูปแบบ สัดส่วน สี และพื้นผิว ควรจะคล้ายคลึงกับสิ่งที่มีอยู่เดิม และควรหลีกเลี่ยงการเลียนแบบที่อาจจะก่อให้เกิดความสับสนได้ว่าของสิ่งไหนเป็นสิ่งเดิม หรือของสิ่งไหนได้สร้างขึ้นใหม่

4.6 การพัฒนาและสร้างสรรค์ใหม่ (Development and New Creation)

การพัฒนาและสร้างสรรค์ใหม่ เป็นการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่ส่งผลกระทบต่อพื้นที่มากที่สุด จากแนวคิดเรื่องการพัฒนาที่ยั่งยืนที่คำนึงถึงการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างคุ้มค่าและก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด แนวความคิดดังกล่าวไม่ได้ปฏิเสธหรือเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาหรือการสร้างสรรค์ใหม่แต่อย่างใด เพียงแต่ระบุว่าการพัฒนาหรือการสร้างสรรค์ใหม่นั้นต้องมีคุณค่า มีประโยชน์ใช้สอยสูงสุดต่อชุมชนเจ้าของพื้นที่ โดยไม่ส่งผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อม โดยตระหนักว่า ปัจจุบันปัญหาสิ่งแวดล้อมได้ส่งผล

กระทบไปยังทุกพื้นที่ จนเข้าสู่ภาวะการณ์ที่โลกไม่อาจเสียความสมดุลใดๆ ไปได้อีก ทรัพยากรที่เราใช้สอยอยู่ในวันนี้ เป็นสิ่งที่เราหยิบยืมมาจากลูกหลานของเราในอนาคต

เพราะฉะนั้นประเด็นการพัฒนาหรือการสร้างสรรค์ใหม่ให้เหมาะสมสอดคล้องกับบริบทต่างๆ ของพื้นที่จึงเป็นโจทย์ที่ยาก ต้องผ่านการพิจารณาอย่างละเอียดถี่ถ้วน และต้องระดมความเห็นจากผู้รู้หลายแขนง ทั้งในเชิงทฤษฎีและภาคปฏิบัติ เพื่อให้การจัดการทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมในรูปแบบนี้เกิดประโยชน์สูงสุดในแง่ของการใช้สอย และต้องส่งผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมน้อยที่สุด และควรออกแบบด้วยความเคารพต่อมรดกทางวัฒนธรรมและภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่มีอยู่ดั้งเดิมในพื้นที่ด้วย

.....

บรรณานุกรม

1. เกரியงไกร เกิดศิริ, เขียนตุง: **ภูมิทัศน์วัฒนธรรมเมืองโบราณร่วมวัฒนธรรมล้านนา**, (กรุงเทพฯ : อูซาคเนย์), 2549
2. หัตยา สิริพัฒน์กุล, “ **ภูมิทัศน์วัฒนธรรม ?** .”, (จุลสารอีโคโมสไทยฉบับ เมษายน – กรกฎาคม 2550)
3. สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติและคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, **แนวทางการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม**, (บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งพับลิชชิ่ง จำกัด(มหาชน), กรุงเทพฯ), 2549